

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Κ. Γιαννακοπούλου (Deno John Geanakopoulos), καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale τῶν Η.Π.Β.Α. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις (1258-1272). Μελέτη περὶ τῶν Βυζαντινολογικῶν σχέσεων. Ἐκδόσεις Α. Καραβία. Ἀθήναι 1969.

Ὁ τιμῶν τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐν Β. Ἀμερικῇ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας κ. Κ. Γιαννακόπουλος, γνωστὸς παρ' ἡμῖν καὶ ἐξ ἐτέρου ἱστορικοῦ ἔργου του μεταφρασθέντος ἐπίσης ἑλληνιστί, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἕλληνας λόγιοι ἐν Βενετίᾳ», ἐνθαρρυνθεὶς, ὡς γράφει ἐν τῷ προλόγῳ του, ὑπὸ τῆς εἰς αὐτὸ ἐπιφυλαχθείσης ὑποδοχῆς κατὰ μετάφρασιν τοῦ κ. Κ. Πολίτη, προσφέρει εἰς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν καὶ τὸ ἀρχικῶς ἀγγλιστὶ ἐν Ἀμερικῇ κυκλοφορηθὲν ὑπὸ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Harvard ὡς ἄνω ἔργον του περὶ τοῦ ἀπελευθερωτοῦ τοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων δουλωθέντος τῷ 1204 Βυζαντινοῦ Κράτους. Τοῦ ἔργου τούτου προτάσσεται ἑλληνιστὶ π ρ ὀ λ ο γ ο ς αὐτοῦ διὰ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν καὶ ἔπεται εἰ σ α γ ω γ ῆ (σ. 17-22) ἀφιερωμένη εἰς τὰ προβλήματα καὶ τὰς πηγὰς τοῦ ἔργου. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς τρία κύρια μέρη ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας καὶ ὁ Μιχ. Παλαιολόγος» (1204-1261), ἐξ ὧν ἐν τῷ I μέρει, μετὰ τὸν πρόλογον (σ. 25-26), ἐξετάζονται τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ Μιχ. Παλαιολόγου (σ. 27-38), ἡ ἐπανάστασις καὶ ὁ σφετερισμὸς (σ. 39-48), ἡ μάχη τῆς Πελαγονίας (σ. 49-68), αἱ στρατιωτικαὶ καὶ διπλωματικαὶ προετοιμασίαι διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (69-80), ἡ ἀνάκτησις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ κατάρρευσις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας (σ. 81-98). Ἐν δὲ τῷ II μέρει (σ. 99-142) ἐξετάζονται τὰ πρῶτα ἔτη τῆς παλιν-ορθωθείσης Βυζαντ. Αὐτοκρατορίας (1261-66) καὶ δὴ καὶ ὁ «νέος Κωνσταντῖνος» καὶ ἡ πρωτεύουσα καὶ ἡ διπλωματία τοῦ Παλαιολόγου, ἀπὸ Σεπτεπότσι εἰς Βενεβέντο.

Ἐν δὲ τῷ III μέρει (σ. 147-268) ἐξετάζεται ἡ σύγκρουσις τοῦ Μιχαὴλ καὶ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, βασιλέως τῆς Σικελίας, αἱ ἐκστρατεῖαι καὶ αἱ διαπραγματεύσεις καὶ ἡ ψευδώνυμος ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις τῆς Λυῶν μετὰ τῶν ἐπακολούθων αὐτῆς, ὁ θρίαμβος τοῦ Μιχαὴλ καὶ ὁ «Σικελικὸς Ἑσπερινός», ἐν τέλει δ' ἐπισυνάπτονται δύο ἱστορικὰ παραρτήματα (σ. 272-284), εὐρυτάτη βιβλιογραφία (σ. 285-315), Γλωσσάριον Βυζαντινῶν τίτλων (σ. 317-8), πίνακες ὀνομάτων καὶ λέξεων ἑλληνικῶν καὶ ξένων (σ. 319-326). Ὁ συγγραφεὺς δικάσεται συμπαθῶς πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον θεωρῶν αὐτὸν ὡς «φλεγόμενον ὑπὸ ἀγάπης διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν, ἐπιθυμοῦντα δὲ νὰ συνενώσῃ ὑπὸ ἐνιαίαν διοίκησιν ἀπάσας τὰς ἀπολεσθείσας ἑλληνικὰς ἐπαρχίας», ἀναγνωρίζων ὅμως ὅτι «διὰ τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ ἀνδρὸς μὲ τὸν κίνδυνον μιᾶς νέας Δυτικῆς εἰσβολῆς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφιέρωσῃ τὴν δέουσαν προσοχὴν πρὸς τὰ ἐν Μ. Ἀσίᾳ σύνορα, οὕτως ὥστε νὰ δυνηθοῦν οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι νὰ κάμουν τὴν πρώτην μικρὰν εἰσβολὴν των εἰς τὴν Δυτικὴν Ἀνατολήν». Ἐν συνεχείᾳ δὲ τονίζει ὅτι «διὰ τῆς πολιτικῆς ἀποφάσεώς του νὰ ἀπευθυνθῆ εἰς τὸν Πάπαν δι' ὑποστήριξιν», δι' ὃν λόγον «οἱ ἔχθροί του τὸν καταγόρησαν ὡς λατινόφρονον», «ὁ Μιχαὴλ ἀκουσίως συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς βαθείας διαιρέσεως ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας του μεταξὺ «φιλοδυτικῶν» καὶ «ἀντιδυτικῶν». Καθ' ὅλου εἰπεῖν ἡ ἔρευνα τοῦ συγγραφέως, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ τε τῶν πηγῶν καὶ τῆς γνωστῆς εἰς αὐτὸν βιβλιογραφίας, εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι πλήρης, πᾶρμα τὸ ὁποῖον δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ παραδεχθῆ ὅτι κατὰ τὸν ἴδιον περίπου τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον οἱ νεώτεροι Ἕλληνες εἶχον ταυτίσει τὴν θρησκείαν των μὲ τὴν ὑπόστασιν των ὡς Ἑλλήνων, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ βυζαντινοῦ

πληθυσμοῦ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ ἀντετίθετο ἰσχυρῶς εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔνωσιν, ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο ὅχι μόνον μὴπως χάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐκκλησίας του, ἀλλ' ἀκόμη μὴπως, ὡς ἐκ τούτου, ἐκλατινισθῆ καὶ χάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς χώρας του» (σ. 8-9). "Ὅπως δὴποτε ὅ,τι παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ του περὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ὡς ἐχούσης ἰδιαίτερος μεγάλην σημασίαν διὰ τοὺς συγχρόνους Ἑλληνας, ἅτε ἀποτελούσης τὴν γέφυραν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦτο, καθὼς καὶ διὰ τὰς ἐπιφυλάξεις, αἷς δικαιουῖται νὰ ἔχη περὶ αὐτοῦ ἢ παρ' ἡμῖν αὐτόχθων. ἐλληνικῆ ἐπιστήμη.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Walter Eisenbeis, Die Wurzel «Salom» im Alten Testament. Walter de Gruyter und Company. Berlin 1969. Seiten 367.

Ἡ πραγματεία αὕτη, ἐγκριθεῖσα ἐπὶ διδακτορίᾳ ὑπὸ τῆς ἐν Σικάγῳ Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ προσφερομένη ἐνταῦθα ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει, ἀσχολεῖται εἰς τὴν παμμερῆ ἐξέτασιν τῆς ὡς ἄνω σημαντικῆς ρίζης ἐχούσης μὲν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν Παλ. καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην. Τὰ πορίσματα ὅμως τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης αὐτῆς δὲν εὐρίσκει ὁ ὡς ἄνω συγγραφεὺς πλήρως ἱκανοποιητικά, διὸ καὶ ἐπιδίδεται ἐν τῇ μετὰ χεῖρας πραγματείᾳ εἰς ἐργῶδη καὶ παμμερῆ ἐξερεύνησιν τῆς ἐν λόγῳ ρίζης καὶ τῶν παραγῶγων αὐτῆς, ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ μὴ πλήρως ἱκανοποιητικά δι' αὐτὸν πορίσματα τῶν μέχρι τοῦδε ἀναλυτικῶν ἐρευνῶν τῶν εἰδικῶν καθηγητῶν Alt, Noth, von Rad καὶ Rendtorff καὶ ἄλλων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑπὸ ὄρισμα φιλολογικῶν καὶ δογματικῶν προ-υποθέσεων ὀρμωμένων, ἐν οἷς βεβαίως καὶ ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς. Συμπεριελήφθη δὲ ἡ ἔρευνα αὕτη μετὰ τῶν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ κ. G. Fohrer ἐκιδδομένων μελετημάτων τοῦ διεθνοῦς εἰδικοῦ περιοδικοῦ Zeitschrift für die Alttestam. Wissenschaft. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ πραγματεία αὕτη ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς (σελ. 1-7), τριῶν μερῶν, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῷ I ἐξετάζεται ἡ ἐν λόγῳ ρίζα ἐν ταῖς μὴ βιβλικαῖς σημιτικαῖς γλώσσαις, τ.ἔ. τῇ οὐγγαριτικῇ, τῇ ἀκκαδικῇ, τῇ ἀραβικῇ, τῇ συριακῇ, καὶ τῇ αἰθιοπικῇ (σελ. 8-51), ἐν δὲ τῷ II, τῷ καὶ κυριωτάτῳ, ἐρευνᾶται ἡ ἐν λόγῳ ρίζα ἐν αὐτῇ τῇ Παλ. Διαθήκῃ, ἀφιερουμένων εἰς τὴν ἔρευναν αὐτὴν δύο τμημάτων. Ἐκ τούτων ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζονται αἱ μορφαὶ τῆς ρίζης ταύτης (σ. 52-79), τὸ δὲ δεύτερον ἀφιερουται εἰς τὴν ἐν τοῖς ἐπι μέρους τμήμασι τῆς Παλ. Διαθήκης λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ σημασιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνόματος Schalom (σελ. 80-221)· τὸ τρίτον ἀσχολεῖται περὶ τὸν δρον schelamim (σ. 222-295) καὶ τὸ τέταρτον περὶ τὸ σχετικὸν ῥῆμα, τὸ ἐπίθετον καὶ τὰ ἐπι μέρους ὀνόματα (σ. 296-352). Τέλος δ' ἐν τῷ III μέρει συναγονται τὰ τελικὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης (σ. 353-358), μεθ' ἃ ἐπακολουθοῦσιν οἱ βιβλιογραφικοὶ πίνακες τῶν ἀκκαδικῶν χωρίων, ὡς καὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν βιβλικῶν χωρίων (σ. 359-367). "Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ τελικὸν συμπέρασμα τῆς ἐργῶδους ταύτης προσπάθειας ὁ ἀναγνώστης παραπέμπεται μὲν εἰς τὰς προκαταβολικὰς μετρίφρονας προβλέψεις τοῦ ἐν σελ. 7 τέλους τῆς εἰσαγωγῆς, οὐχ ἤττον ὅμως ἐν τοῖς ἐπι μέρους διαφωτίζονται πολλὰ σημεῖα, ἐφ' ἃ καὶ ὀφείλονται χάριτες εἰς τὸν φιλοπονάτατον συγγραφέα.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

M. L o t - B o r o d i n e. La déification de l'homme selon la doctrine des Pères Grecs. Bibliothèque Oecuménique, 9. Éditions du Cerf. 1970.

Εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν ὀρθόδοξον θεολογικὸν κόσμον, ὅτι ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία ἀποτελεῖ ἐν τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς θεο-

λογίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶχε καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ἐπισημάνει ἤδη ἐν τῇ ἀνακοινώσει του εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Α΄ Πανορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον τοῦ 1936 «περὶ τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας». Βραδύτερον δὲ εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ζήτημα ἀφιέρωσε καὶ ὁ συνάδελφος κ. Ἀνδρέας Θεοδώρου ἐν ἔτει 1956 τὴν περισπούδαστον ἐπὶ ὕψησιν διατριβὴν του. Πρὸ δέκα δὲ ἐτῶν προέβη εἰς προσωπικὴν καὶ ὁ ὑποφαινόμενος καὶ δὴ εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν οἰκείαν τάξιν τῆς Φλαμανδικῆς Ἀκαδημίας τῶν Βρυξελλῶν ὡς ξένος ἐταῖρος αὐτῆς, ἥτις ἀνακοίνωσις περιελήφθη ἤδη εἰς τὰ πρακτικὰ αὐτῆς. Ἡ βασικὴ ἕνωσις καὶ ἀφετηριακὴ θεολογικὴ πραγματεία περὶ τοῦ θέματος τούτου παραμένει ἡ ἐργασία τῆς ἐν Γαλλίᾳ Ρωσίδος πρόσφυγος Μύρρας Lot-Borodine, ὑπὸ τὸν τίτλον «La doctrine de la déification dans l' Église Grecque jusqu'au XI siècle», δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ Revue de l'histoire des religions τῷ 1932-1933 καὶ προκαλέσασα ζωηρὰν ἐπιστημονικὴν συζήτησιν παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις. Παρέστη δὲ ἡ ἀνάγκη καὶ τῆς μετὰ χεῖρας νέας ἐκδόσεως τοῦ ἔργου ἐν τῷ ὡς ἄνω γνωστῷ Γαλλικῷ καθολικῷ ἐκδοτικῷ οἴκῳ, ἐκδόσεως προλογιζομένης ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς Γάλλου θεολόγου, τοῦ καρδινάλιου Jean Daniélou, ὅστις εἰς 9 σελίδας συσχετίζει τὴν ἐργασίαν ταύτην πρὸς τὴν παρατηρουμένην ἀπὸ 1930-1950 ἀνακάλυψιν ἐν τῇ Δύσει τοῦ Βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ (Ὁριγένοῦ, Γρηγ. Νύσσης, Ψευδοδιονυσίου, Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Γρηγορίου Παλαμᾶ κ.ἀ.), ἐν συνδυασμῷ πρὸς εὐρυτέρας μελέτας περὶ τῆς βυζαντινῆς θεολογίας μετ' ἀφετηρίας τῆς μνημονευθείσης ἐργασίας τῆς ἐν τῷ μεταξύ ἀποβιωσάσης Borodine, ἀντιτιθεμένης εἰς τοὺς γνωστοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Nygren ἐναντιὸν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας. Πρὸς τὴν σχετικὴν δὲ θεολογικὴν ταύτην κίνησιν τῶν τελευταίων ἐτῶν σχετίζεται ἡ μετὰ χεῖρας νέα ἔκδοσις, περὶ τῆς ὁποίας ζωηρὸν διαφέρον δεικνύει καὶ ὁ πατὴρ Daniélou δημοσιεύσας ἐν τῷ περιοδικῷ αὐτοῦ ἀνέκδοτον σχετικὴν ἐργασίαν τῆς Borodine. Δικαιολογεῖ δὲ ὁ πατὴρ Daniélou τὸ διαφέρον του διὰ τὴν ἀναδημοσίευσιν τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου τῆς Borodine ὄχι μόνον κατὰ συμμόρφωσιν πρὸς ἐπιθυμίαν αὐτῆς διαβιβασθεῖσαν διὰ τῆς θυγατρὸς τῆς, ἀλλὰ καὶ διότι θεωρεῖ χρήσιμον διὰ τὴν πνευματικῶς ἀναρχομένην ἐποχὴν ἡμῶν ἔργων τοιοῦτου περιεχομένου καὶ δὴ ἐντόνου θρησκευτικοῦ παλμοῦ.

Τὸ συμπάθεστατον καὶ ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρον πάντα ὀρθόδοξον θεολόγον ἔργον τοῦτο διαιρεῖται εἰς τρία κύρια μέρη, ἐξ ὧν τὸ μὲν I ἐπιγραφόμενον «Ἡ διδασκαλία περὶ θεώσεως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ θεολογίᾳ μέχρι τοῦ ια' αἰῶνος» (σελ. 21-187) πραγματεῖται περὶ τῶν θεολογικῶν βάσεων τῆς ἐν λόγῳ διδασκαλίας, περὶ τῶν ὁδῶν τῆς διὰ μέσου τῆς ἀσκητικῆς ἐποπτικῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς χαρισματικῆς θεώσεως, τὸ δὲ II μέρος ὀμιλεῖ περὶ τῆς διδασκαλίας περὶ θείας χάριτος καὶ ἐλευθερίας ἐν τῇ ἑλληνοανατολικῇ Ὁρθοδόξῳ (σ. 188-235) καὶ τὸ III περὶ τῆς ἐνοίας ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ μακαριότητος (mysterium spei, σελ. 239-278). Ἐπακολουθεῖ δ' ἡ βιβλιογραφία, ἔνθα δὲν μνημονεύονται ἔργα σημειωθέντα ἤδη ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, ἀλλ' ἔργα εἴτε συνολικά, εἴτε ἀναφερόμενα εἰς ὀρισμένους θεολογικὰς ἐνοίας (θέωσις, θεία χάρις καὶ ἐλευθερία, Ἠσυχασμός, Αὐγουστίνος, Κασσιανός, Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Δωρόθεος ὁ Γαζαῖος, Εὐάγγελος ὁ Ποντικός, οἱ τρεῖς Γρηγόριοι (Ναζιανζηνός καὶ Νύσσης καὶ Παλαμᾶς), Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής) καὶ εἰς τὰς εὐπροσίτους εἰς τοὺς πολλοὺς Γαλλικὰς ἐκδόσεις τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸν τίτλον Sources Chrétiennes, ὡς καὶ εἰς τὰς σειρὰς «Les Moines d'Orient», ὡς καὶ τῆς Chevetogne. Ἐν τέλει δὲ σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀναδημοσιεύονται, τῇ ἀδείᾳ τῶν ἀρμοδίων, δημοσιεύματα τῆς συγγραφῆς ἐκ τῶν περιοδικῶν Revue d'Histoire des Religions, Dieu Vivant καὶ ἐκ τῆς σειρᾶς Oecumenica (Λονδίνου-Παρισίων). Καὶ μόνῃ ἢ προσωπικότητι τῆς συγγραφῆς ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ φλέγοντος καὶ ρηξικελεύθου θέματος ἀφ' ἑτέρου θὰ ἤρκοιν ἴσως εἰς ἐκτίμησιν τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐκδόσεως ταύτης.

Π. Ι. Μπρατσιώτης

Ἐκ τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸν τίτλον *Sources Chrétiennes* ἐν Παρισίοις ἑλληνικῆς πατερικῆς σειρᾶς τῆς Γαλλικῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν καθηγητῶν H. de Lubac καὶ τοῦ καρδινάλιου Jean Daniélou καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Cl. Mondésert ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὰ ἐξῆς κείμενα ἕν τε τῷ πρωτοτύπῳ καὶ μετὰ Γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων:

1. Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου. Μετὰ τὸν I τόμον δημοσιευθέντα τῷ 1966 καὶ τὸν II τῷ 1968 ἐπηκολούθησεν ὁ III τόμος περιέχων τὰ βιβλία V καὶ VI, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Marcel Borret ἕν τε τῷ πρωτοτύπῳ καὶ ἐν Γαλλικῇ μεταφράσει καὶ μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων ἐκ σελ. 386. — Ἠκολούθησε δὲ ὁ τόμος IV μετὰ τῶν βιβλίων VII καὶ VIII ἐκ σελ. 356 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου.

2. Ὁριγένους, Ὑπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, ἐκδιδόμενον, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι τόμοι, ἀλλ' ὑπὸ τῆς Γαλλίδος ἀσομψιονικῆς μοναχῆς Cécile Blanc ἀκολουθοῦσης τὴν Βερολίγιον ἔκδοσιν τοῦ Preuschen μετ' ἰδίων συμβολῶν αὐτῆς ἐκ σελ. 585.

3. Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου, Κατὰ αἰρέσεων βιβλ. V, τόμος I ἐκ σελ. 432. Ἐκδοσις ὑπὸ Adelin Rousseau, L. Doutreleau καὶ Ch. Mercier. Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ II τόμος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν ἐφοδίων. Σελ. 472.

4. Βασιλείου τοῦ Καισαρείας. Sur l'origine de l'homme. Introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michael van Esbroeck. 1970. Pages 344.

Ἐν τῷ ὑπ'ἀρ. 160 τεύχει τῆς σειρᾶς τῶν *Sources Chrétiennes* περιέχονται δύο σπουδαῖαι ὁμιλίαι ἀποδιδόμεναι εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, ὧν ἡ ἔρευνα τυγχάνει καρπὸς συντόνων προσπαθειῶν δύο λογίων Ἰησοῦιτών. Τῆς ἐκδόσεως ταύτης προτάσσεται ἐκτενὴς εἰσαγωγὴ ἐκ σελ. 157, ἔνθα συντόμως ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς ἀμφισβητουμένης πατρότητος αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων μαρτυριῶν καὶ δὴ καὶ τῆς τε χειρογράφου παραδόσεως καὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν μαρτυριῶν, ὡς καὶ τῆς πατερικῆς παραδόσεως, παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν ἔρευναν ἐπὶ τῶν ἔργων Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ὡς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐντύπου παραδόσεως τῶν διαφόρων ἐκδόσεων καὶ τέλος διατυποῦνται αἱ ἀρχαὶ τῆς μετὰ χεῖρας ἐκδόσεως. Ἀκολουθῶς δὲ ἔπονται τὰ παρατιθέμενα κείμενα δύο ὁμιλιῶν ἕν τε τῷ πρωτοτύπῳ, κριτικῶς ἀποκεκαθαμένῳ, καὶ ἐν Γαλλικῇ μεταφράσει μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων σχολίων. Τέλος δὲ παρατίθενται ἐν τῇ ἐπιμελημένῃ ταύτῃ ἐκδόσει πίνακες τῶν τε χρησιμοποιουμένων ἑλληνικῶν λέξεων (σελ. 280-334) καὶ δὴ καὶ τῶν μάλιστα εὐχρήστων καὶ τῶν βιβλικῶν χωρίων, ὡς καὶ τῶν περιεχομένων ἐν γένει. Ἡ παρούσα ἔκδοσις τυγχάνει ὅπως ὅποτε ἐκ τῶν μάλιστα ἐπιμελελημένων, δεδομένων καὶ τῶν δυσχερειῶν τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου.

Π.Ι.Μ.

Ἐφεξῆς ἐπεκτεινόμεθα εἰς τὴν παρουσίαν προσφάτων θεολογικῶν ἔργων ἀναφερομένων εἰς τὰς τελευταίας ἐκδόσεις τῆς Βιβλιοθήκης Ἑλληνικῶν Πατέρων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν σχετικὴν ἐπιμέλειαν ὁ ἀρμόδιος καθηγητῆς τῆς Πατρολογίας καὶ διευθυντῆς τῆς «Θεολογίας» κ. Κ. Μπόνης.

Τόμος 38. Τούτου προτάσσεται ἡ σχετικὴ ἀπόφασις τῆς Δ. Ἱ. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ 12.3.1968 καὶ τὸ σχετικὸν ἔγγραφο τοῦ Μακαριωτάτου προέδρου αὐτῆς, Ἀρχιεπισκόπου κ. Ἱερωνύμου, ἐπακολουθεῖ δ' ἐκτενὴς πρόλογος τοῦ κ. Μπόνη (σ. 1-18). Ἐπεταί πίναξ τῶν περιεχομένων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀρειανικὴν ἔριν καὶ κυ-

ρίως εἰς ἔργα Ἀκακίου τοῦ Καισαρείας, Εὐσεβίου τοῦ Ἐμέσης καὶ Νεμεσίου τοῦ Ἐμέσης (σ. 23-308), μεθ' ἃ ἐπακολουθεῖ πίναξ τῶν χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς (Παλαιᾶς καὶ Καινῆς (σ. 309-310), ὡς καὶ ἀναλυτικὸς πίναξ θεμάτων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 321-369) ὀφειλόμενος εἰς τὴν Μητροπολίτην Κορινθίας κ. Παντελεήμονα.

Τόμος 39. Οὗτος περιέχει ἔργα Γελασίου τοῦ Καισαρείας, κυρίως τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα (σελ. 11-18) καὶ Κυρίλλου τοῦ Ἱεροσολύμων τὰς 18 Κατηχήσεις Φωτισομένων, καθὼς καὶ τὰς Μυσταγωγικὰς, Ὁμιλίαν εἰς τὸν Παραλυτικὸν ἐπὶ τὴν Κολυμβήθραν, ἐπιστολὴν πρὸς Κωνστάντιον καὶ Ἀποσπάσματα (σ. 23-275), ἔτι δὲ καὶ τρία νόθα (σ. 277-284). Ἐπακολουθεῖ πίναξ τῶν χωρίων τῶν Ἀγ. Γραφῶν (σ. 285-301) καὶ ἕτερος θεμάτων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων τοῦ Μητροπολίτου Κορινθίας Παντελεήμονος (σ. 303-357).

Τόμος 40. Περιέχει εἰσαγωγικὰ τοῦ κ. Μπόνη (γενικὰ περὶ ἀσκήσεως) καὶ κείμενα τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου τοῦ Μεγάλου (σ. 11-41) Ἀμμωνᾶ (σ. 42-76), Ἀμμῶν ἢ Ἀμμωνίου (σ. 77-102), Παχωμίου (σ. 103-128) καὶ Ἀγίου Παχωμίου ἑλληνικὸν βίον (σ. 129-282), μεθ' ἃ ἐπακολουθοῦσι πίνακες τοῦ ὡς ἄνω Μητροπολίτου Κορινθίας (τῶν χωρίων τῆς Ἀγ. Γραφῆς (σ. 283-290) καὶ θεμάτων, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων) (σ. 291-343).

Π. Ι. Μπρατσιώτης

NEA BIBLIA

1) Ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου «Ἀστὴρ» τῶν ἀδελφῶν Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου ἐλάβομεν σειρὰν νέων βιβλίων, χρησιμωτάτων διὰ τε τοὺς κληρικούς καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς Θεολόγους, ὡς καὶ διὰ πάντα εὐσεβῆ καὶ φιλομαθῆ ὀρθόδοξον Ἕλληνα. Πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις τοῦ ἀνωτέρου Οἴκου καλαισθητοί, ἐπὶ ὠραίου χάρτου καὶ ἀρίστης τυπογραφικῆς τέχνης, τινὲς δὲ καὶ βιβλιόδετοι, τιμοῦν τὸν Ἐκδοτικὸν Οἶκον «Ἀστὴρ» καὶ τοὺς συντάκτας τῶν ἔργων. Διδὸν καὶ συνιστῶμεν ταῦτα ἐκθύμως. Τὰ ληφθέντα ἔργα εἶναι τὰ κάτωθι:

α) Πηδάλιον τῆς νοητῆς Νηὸς τῆς Μιᾶς, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι Κανόνες τῶν ἁγίων πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν ἁγίων Οἰκουμενικῶν τε καὶ τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος θεῶν Πατέρων Ἑλληνιστῶν μὲν χάριν ἀξιοπιστίας ἐκτιθέμενοι, διὰ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς κοινοτέρας διαλέκτου πρὸς κατάληψιν τῶν ἀπλουστερῶν ἐρμηνευόμενοι Ἀγαπίου Ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ. Νῦν τὸ ἔβδμο ἐπανεκδιδόμενον βάσει τῆς τρίτης ἐκδόσεως τῆς γενομένης ὑπὸ Σεργίου Χ. Ραφτάκη ἐν Ζακύνθῳ κατὰ τὸ 1864. Ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐκδόσει ὑφίσταται ὀρθὴ ἀναρίθμησις ἱερῶν τινων Κανόνων. Ὡσαύτως ὑφίσταται προσθήκη παραρτήματος ἐξ ἐπιστολῶν μεγάλου Βασιλείου, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου καὶ ἐκ τῶν Κανόνων καὶ Ἐρωταποκρίσεων τοῦ Παναγιωτάτου Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ὁμολογητοῦ. Τῆς δι' ἐβδόμην φοράν ἐρχομένης εἰς φῶς ἐκδόσεως ταύτης, ὡς καὶ τῆς πλήρους καὶ ὀρθῆς, ὅπου ἐχρειάσθη, ἀριθμήσεως καὶ τῶν προσθηκῶν, ἐπεμελήθη ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κορινθίας Παντελεήμων Κ. Καρανικόλας Ἐκδοτ. Οἶκος. «Ἀστὴρ» Ἀλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου, Λυκούργου 10. Ἀθῆναι 1970, σσ. 789.

Ἐν Προλόγῳ ἐξηγεῖται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ἡ πληρότης τῆς νέας ἐκδόσεως, ἐμπεπλουτισμένης διὰ Παραρτήματος κανονικῶν θεμάτων ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ μ. Βασιλείου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου καὶ Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ

ἐπιμεληθεὶς τῆς πληρεστέρας καὶ τελειότερας παρουσίας ἐκδόσεως Σεβ. Μητροπολίτης Κορινθίας Παντελεήμων Κ. Καρανικόλας ὁρθῶς ἔκρινε προσθεὶς συμπληρώσεις τινὰς ἐλλειπόντων καὶ ἐπεξηγηματικὰς ἐπ' αὐτῶν παραπομπὰς. Ὁρθῶς δ' ἐπίσης ἔθεσε διπλὴν ἀρίθμησην, ἥτοι τὴν ἐν τῷ Πηδαλίῳ ἀπαντῶσαν καὶ τὴν παρὰ τοῖς Ἑρμηνευταῖς Ζωναραῶν, Βαλσαμῶν, Ἀριστηνῶν.

β) Τὸ ἐξαιρετὸν πόνημα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κορινθίας Παντελεήμονος «ΚΛΕΙΣ τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» εἶναι ἀληθὴς «Κλεις» τῆς παρουσίας ἐκδόσεως τοῦ Πηδαλίου, χρησιμωτάτη διὰ πάντα Κληρικὸν καὶ Θεολόγον καὶ μάλιστα Νομικόν, ὡς καὶ διὰ πάντα φιλομαθῆ καὶ εὐσεβῆ χριστιανόν, ποθοῦντα ταχεῖαν καὶ εὐκόλον χρῆσιν τῶν ἱερῶν Κανόνων ἐπὶ ἐνδιαφέροντος θέματος, ἐκκλησιαστικο-κανονικοῦ χαρακτήρος. Ἡ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν παράθεσις τῶν λημμάτων διευκολύνει τὰ μέγιστα τὸν ἐρευνητὴν τῶν ἱ. Κανόνων. Θὰ ἦτο δ' εὐχῆς ἔργον, ἂν αἱ παραπομπαὶ ἐγίνοντο καὶ εἰς τὴν σελ. τοῦ Πηδαλίου τῆς ἐβδόμης ἐκδόσεως, διότι πολλακίς ἐπέρχεται σύγχυσις, ὡς φέρ' εἰπεῖν ἐν τῷ λήμματι «Κόρινθος». Παραπέμπει ὁ συντάκτης ὁρθῶς εἰς τὸν στ' καν. τῆς Α' οἰκουμ. συνόδου, σημειῶν τὴν ὑποσημ. 2. Ἀλλὰ μὴν τοῦ κανόνου τούτου ἔχομεν δύο σημειώσεις, ἐν σελ. 129 τοῦ Πηδαλίου καὶ δύο σημειώσεις ἐν σ. 130. Ὁφείλει τις ν' ἀναγνώσῃ καὶ τῶν δύο σελίδων τὰς σημειώσεις, διὰ ν' ἀνεύρῃ ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Κορίνθου, κατὰ τὸν Ζωναραῶν, ἔλαβε τὸ προνόμιον τοῦ φορεῖν φελώνιον πολυσταύριον.

Τὸ ἀληθὲς «πόνημα» τοῦτο τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κορινθίας Παντελεήμονος, ὡς ἀπαύγασμα ἱεροῦ ζήλου τηρήσεως καὶ γνώσεως ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν τῶν ἱερῶν Κανόνων καὶ ὡς καρπὸς φιλεργίας καὶ ἐπιμελείας τούτου, τιμᾷ τὸν συντάκτην, Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Κορινθίας Παντελεήμονα.

Κ.Γ.Μ.

Ἀχιλλέως Τάγαρη, στρατηγοῦ, Ἡ κρίσις τοῦ Ἐπιστημονισμοῦ. Ἀθῆναι 1970, σ. 72.

Πρόκειται περὶ πονήματος ἀξιολογωτάτου. Γλαφυρὸς εἰς ἔκφρασιν ὁ συντάκτης τοῦ ἔργου, βαθὺς γνώστης τοῦ ἀντικειμένου τοῦ θέματός του, ἄριστος κριτικὸς τοῦ πολυσκάρθμου «ἐπιστημονισμοῦ», ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ἔρου ἔννοιαν, «γνωστικὸς» μετὰ πίστεως ἐπὶ τὰς αἰωνίας καὶ πανανθρωπίνιας ἀξίας καὶ ιδέας, ὁ συντάκτης τῶν ἄρθρων καὶ εἰς ἐνότητα πλήρη ἐνιαίας κατευθύνσεως, συνθέσας τὸ πόνημα, διδάσκει καὶ οἰκοδομεῖ ἐπ' ἀληθεία τὴν ἀληθῆ «γνώσιν», καὶ διὰ τίνος καθάρσεως τῶν ἔκτροπῶν τῆς ἐπιστημονικῆς συγχρόνου ἐρεύνης καὶ νοησιαρχικῆς ἢ καὶ ὀρθολογιστικῆς ὑφῆς καὶ διαθέσεως πολλῶν συγχρόνων ἐπιστημόνων, ζητεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν ἐρευνητὴν-ἐπιστήμονα ἐπὶ τῶν πνευματικῶν πεδίων, τῶν πανανθρωπίνων Ἰδεωδῶν καὶ ἀθανάτων ἡθικῶν Ἀξιῶν. Τὸ ἔργον προσλαμβάνει καὶ γενικωτέραν μορφωτικὴν καὶ παιδευτικὴν ἀξίαν.

Κ.Γ.Μ.

Ἄρχιμ. Βαρθολομαίου Χ. Ἀρχοντόννη, Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. κανόνων καὶ τῶν κανονικῶν διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. (Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν—Ἀνάλεκτα Βλατάδων 6). Θεσσαλονίκη 1970 σς 148.

Ἐνδιαφέρουσα μελέτη καὶ ἐπίκαιρος, ἀξιέπαινος δὲ καὶ ὁ μοχθῆσας. Κ.Γ.Μ.

Β α σ . Θ . Σ τ α υ ρ ἰ δ ο υ , Καθηγητοῦ τῆς Ἱ. Θεολ. Σχολῆς Χάλκης, Ἡ ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (1923 μέχρι σήμερον), τόμ. Β', Ἀθήναι 1968, σ. 155.

Ἀξιόλογος συμβολὴ εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ Θεολογικῶν γραμμάτων ἐν τῷ χώρῳ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Πόνημα εὐπρόσδεκτον, ὃ δὲ πονήσας πολλῶν ἐπαίνων ἄξιος.
Κ.Γ.Μ.

Ἡ λ ί α Κ ρ ί σ π η , Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Ἰδιωτικὸν Διεθνὲς Δίκαιον. Γενικὸν Μέρος. Ἀθήναι 1970 σ 414.

Λίαν εὐπρόσδεκτον συστηματικὸν ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα, χάριν κυρίως τῶν φοιτητῶν, ἀφορῶν εἰς τὸ Ἰδιωτικὸν Διεθνὲς Δίκαιον. Ἐν τρισὶ κεφ. ἐξετάζονται ἡ ἔννοια καὶ ἡ φύσις τοῦ ἰδιωτικοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἡ ἱστορία τοῦ ἰδιωτ. διεθνοῦς δικαίου καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ, τὸ ἐφαρμοστέον ἰδιωτ. διεθν. δίκαιον καὶ τέλος τὸ ἐφαρμοστέον ἄλλοδαπὸν οὐσιαστικὸν δίκαιον.

Ἔργον χρήσιμον οὐ μόνον διὰ τὸν νομικόν, ἀλλὰ καὶ διὰ πάντα ἐπιστήμονα καὶ φιλομαθῆ.
Κ.Γ.Μ.

Pour nous qui est Jésus-Christ? Les Éditions du Cerf 1970, σ' 152.

Π α ν . Ν . Τ ρ ε μ π έ λ α , Ὁ Ἀαρὼν, (Λαϊκὸν κήρυγμα ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Γραφήν), Ἀδελφότης Θεολόγων «Ὁ Σωτήρ». Ἀθήναι, Ἰούνιος 1970, σ. 182.

Τ ο ὺ α ὕ τ ο ὺ , Ἡ Σικηνὴ τοῦ Μαρτυρίου. Ἀθήναι 1970 σ. 183.

Ἐξαιρετὰ καὶ διδακτικώτατα δοκίμια, ἀποδίδοντα εἰς γλώσσαν ἀπλῆν καὶ γλαφυρὰν τὰ ὑψηλὰ νοήματα τῶν ἀφηγήσεων τῆς Ἀγ. Γραφῆς, μετὰ συμπερασμάτων ἐπωφελῶν καὶ ἐποικοδομητικῶν.

C h a r . P a p a s t a t h i s , Aspects sur l'autocephalie au sein de l'Église Orthodoxe. Salamanca 1969 (Ἀνάτ. ἐκ τοῦ Dinamica Juridica Postconciliar, σ. 299-302).

Τ ο ὺ α ὕ τ ο ὺ , The Statue of the Athonic Russian Cells' Brotherhood, according to the constitutional Laws of Mount Athos. Sofia 1969 (Ἀνάτ. ἐκ τῶν Actes du premier Congrès Intern. des études Balkaniques et Sud-Est Europeennes, σ. 523/8).

Γ ε ρ . Η . Π ε ν τ ο γ ά λ ο υ , δρος Ἱατρ. Ἰωσήφ Ρακενδύτου Ὁρησκευτικοὶ ὕμνοι. «Ἑλληνικά», τ. 23, σ. 114-118 Λίαν ἐνδιαφέρον ἄρθρον.

Μητροπολίτου Σισανίου καὶ Σιατίστης Π ο λ υ κ ά ρ ρ ο υ . Αἱ ἠρωίδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης (αἱ ἀδελφαὶ Νοσοκόμοι). Ἀθήναι 1970, σ. 31.

Κ ω ν . Κ . Π α π ο υ λ ἰ δ ο υ , Ἡ θέσις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Νέας Σιών» 1969). Ἀθήναι 1970, σ. 13.

Ζ α χ . Ν . Τ σ ι ρ π α ν ἠ , Μελέτες γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Ρόδου στὰ χρόνια τῶν Ἰπποτῶν. Θεσσαλονίκη 1970, σ. 97 (Δωδεκανησιακὰ Ἀνάλεκτα, ἀρ. 1).

Ἡ σπάνιος τῆς περὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς δωδεκανησιακῆς Ἐκκλησίας βιβλιογραφίας καθιστᾷ τὸ ἐργίδιον εὐπρόσδεκτον. Περιέχει δύο μελετήματα: 1. Ἀνέκδοτα ἐγγραφα (1451-3) σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν ἐπὶ τὴν Ρόδο, (σ. 9-53) καὶ 2. Ἀνέκδοτη ἐκθεση γιὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ρόδου στὰ 1522 (σ. 54-64).
Κ.Γ.Μ.

Περιοδικὰ Ἑλληνικά

Θεολογία. Ἐπιστημονικὸν Περιοδικὸν ἐκιδιδόμενον κατὰ τριμηνίαν, προνοία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Ἱερωνύμου. Ἐν Ἀθήναις (Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). Τόμ. 41, τεῦχος 1, Ἰανουάριος-Μάρτιος, σσ. 1-160, τεῦχος 2, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος, σσ. 161-352, τεῦχος 3, Ἰούλιος - Σεπτέμβριος, σσ. 353-544.

«Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς». Διμηνιαῖον θεολογικὸν καὶ θρησκευτικὸν περιοδικόν, ὄργανον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Ἔτος ΝΓ', Μάιος-Ἰούνιος 1970, τεῦχος 617, (σσ. 197-280).

Ἰούλιος-Αὐγούστος 1970, τεῦχος 618, σσ. 281-378.

Σεπτέμβριος-Ὀκτώβριος 1970, τεῦχος 619 σ. 379-472.

Ἀπόστολος Βαρνάβας. Ἐκκλησι. Περιοδικὸν ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Περίοδ. Γ', τ. ΛΑ', Μάιος-Ἰούνιος 1970, τεῦχος 5-6. Λευκωσία 1970, σ. 131-192.

Ἀνάλεκτα. ἀρ. 19 τεῦχος Α', Ἀλεξάνδρεια 1970. Ἐκδόσεις τοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας. Ἐπιμελητῆς ὁ Μ. Ὑπομνηματογράφος Θ. Δ. Μοσχονᾶς.

«Δελτίον Ἡ δόδος τοῦ Κυρίου». Μηνιαῖον ὄργανον Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μηθύμνης, Κολλονή Ἰούνιος 1970, ἀριθ. 79.

«Δελτίον Πληροφοριῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» Σεπτέμβριος 1970, ἀρ. 24, σ. 8.

«Διδαχή». Μηνιαῖον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας. Καλαμάτα, Ἰούνιος 1970, τεῦχος 256. Ἰούλιος-Αὐγούστος 1970, τεῦχος 257. Σεπτέμβριος 1970, τεῦχος 258. Ὀκτώβριος 1970, τεῦχος 259. Νοέμβριος 1970, τεῦχος 260.

Ἐπετηρὶς τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου.

Ὑπ/γείον Προεδρίας Κυβερνήσεως. Ἀθήναι 1970 (σ. 103).

Ἐπίσκεψις. Δεκαπενθήμερον Δελτίον Εἰδήσεων. Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Ὁρθόδοξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐν Γενεύῃ -Ἐλβετίας.

Ὁ Ποιμήν. Μηνιαῖον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικόν, ἐκιδιδόμενον προνοία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Μυτιλήνης Κου Ἰακώβου, Μυτιλήνη, ἔτος ΛΕ', Μάιος-Ἰούνιος 1970, ἀρ. 5-6.

Ἰούλιος-Αὐγούστος 1970, ἀρ. 7-8.

Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή. Μηνιαῖον παιδαγωγικὸν περιοδικόν. Ἔτος ΚΓ', Ὀκτώβριος 1970, Ἀριθ. 194 καὶ 195.

Ἐὐαγγελισμός. Μηνιαῖον Δελτίον Ὁρθόδοξου Οἰκοδομῆς καὶ Κατευθύνσεως. Ἐκδίδεται προνοία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Λαγκαδᾶ κ. κ. Σπυρίδωνος. Ἔτος Α', Ἀριθ. φύλ. 1 καὶ 2, Λαγκαδᾶς, Σεπτέμβριος, Ὀκτ. 1970.

Ἡπειρωτικὴ Ἔστια, Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Μηνιαῖα Ἐπιθεώρησις, Ἰωάννινα, ἔτος ΙΘ', τεῦχος 215-216, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1970, (σσ. 129-256). Τεῦχος 217-218 Μάιος - Ἰούνιος 1970, σσ. 257-384 (Τὸ τεῦχος τοῦτο ἐξεδόθη χορηγία τοῦ Βασιλικοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος).

Θαυμάσιον Περιοδικὸν Σύγγραμμα, διεθνοῦς κύρους, με ἀξιολόγους μελέτας, εὐρυτέρου ἐνδιαφέροντος. Κ.Γ.Μ.

Κοσμάς, ὁ Αἰτωλός, Μηνιαῖον Ὁρθόδοξον Χριστιανικὸν Περιοδικόν. Προνοία Σεβ. Μητροπολ. Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. Ἰούνιος-Ἰούλιος 1970 (Περίοδος Δ', ἔτος Ε', ἀριθ. 50) (σ. 481-512).

Κυψέλη. Μηνιαῖον Πατερικὸν περιοδικὸν τῆς ὁμωνύμου Ἀδελφότητος. Ὑπεύ-

θνος ἀρχιμ. Χριστοφ. Ἀθ. Καλύβας. Ἐνω Γλυφάδα Ἀθηνῶν. Τεύχος 108, Μάτιος 1970. Τεύχος 109, Ἰούνιος 1970.

«Μακεδονική Ζωή», Μηνιαῖον εἰκονογραφημένον περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ἐν Θεσσαλονίκῃ, τεύχος 49,50,51,52,53, Ἰούνιος-Ὀκτώβριος 1970.

Καλαίσθητον, μετ' ἐπιστασίας συντεταγμένον Περιοδικόν.

K.F.M.

«The Orthodox Observer» - Ὁ Ὀρθόδοξος Παρατηρητής, Year XXXVI, July-August 1970, Nos 604-605.

«Πάντα ἵνα» Ἐπίσημον Δελτίον Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας.

Ἀλεξανδρεία. 1970. Ἔτος 62ον, τεύχη 1 - 7 Ἰανουάριος - Ἰούλιος 1970), σς 1-94, Ἀριθμ. 8. Αὐγούστος 1970. Ἔτος 62ον, Ἀριθ. 9, Σεπτέμβριος 1970.

«Πυρόεις». Περιοδική Ἐκδοσις Πνευματικῆς Μαρτυρίας. Ὅργανον Χριστιανικοῦ Κοινωνικοῦ Ὁμίλου Λάρνακος. Ἔτος Α', Ἰούλιος-Ὀκτώβριος 1970.

«Συζητήσεις». Ὅργανον τῆς Ἐνώσεως Ἀ' Ἑλληνικῆς Πολιτισμῆς». Ἔτος ΙΑ', Ἰούλιος-Αὐγούστος 1970, τεύχος 124 καὶ 125.

Bolletino della badia Greca di Grottaferrata. Pubblicazione semestrale. Nuova serie. Vol. XXIV-197 (Gennaio-Giugno), σ. 1-72.

Bulletin United Bible Societies. World annual report 1969, σ. 109-182 (third quarter 1970).

Eastern Churches News Letter. No 56, June 1970 (σ. 19).

«Eastern Churches Review». A Journal of Eastern Christianity. Volume III, Number I, Spring 1970.

The Ecumenical Review. World Council of Churches. Geneva 1970, vol. XXII, No 3. (σ. 189-299).

Geist und Leben, August 1970, 43 Jahrgang. H. 4. Würzburg 1970, 241-320.

Istina. Revue trimestrielle. 1970. No 1, Janviers-Mars.

Letter from Taizè, No 2 - June 1970, σελ. 16.

Marianum. Ephemerides Mariologicae cura Professorum Facultatis Theologicae (Marianum ordinis servorum Mariae. Vol. 32 (1970), Fasc. III (99).

Orientalis Christiana Periodica Roma 1970, vol. 36, fasc. 1. (σ. 1-199).

Oriente Cristiano. Rivista trimestrale della Associazione Cattolica Italiana per l'Oriente Cristiano. Palermo, Aprile-Giugno 1970, n. 2, anno 1 (σ. 96).

Τὸ ἀπὸ 20ετίας ἐκδιδόμενον Περιοδικόν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν νῦν τοῦ Καθηγητοῦ Η. Μ. Bietermane, ORSA ἐν Würzburg, ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερώς τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐκτὸς τῶν ἀρθρῶν καὶ μελετῶν, περιέχει καὶ πλουσίαν βιβλιογραφίαν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἡμετέραν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Σημειοῦμεν ἰδιαίτερώς τὰς μελέτας: P. J o a n n o u, Die Einheit der Christen in Vergangenheit u. Gegenwart (σ. 113-134) καὶ G. F a r a n d o s. Die ökumenische Einstellung in den griechischen Schulbüchern für Religionslehre (σ. 208-213).

Proche Orient Chrétien. Revue d'études et d'information a Jerusalem 1970, τ. 20, τεύχ. 2, (σ. 97-224).

Revue d'histoire ecclesiastique. Louvain 1970, vol 65, No 2, (σ. 353-736 - βιβλιογραφία 233-471*).

Theologie und Philosophie, Vierteljahresschrift, τ. 45, τεύχ. 3. Freiburg 1970 (σ. 321-480).

K.F.M.

Μι ο ν τ ρ ἄ γ κ Μ. Πέ τ ρ ο β ι τ ς, 'Ο Νομοκάνων εἰς ἸΔ' Τίτλους καὶ οἱ Βυζαντινοὶ Σχολιασταί. Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ.

Καὶ ἄλλοτε ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν ἀνεκέρυξε Διδάκτορας τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας Θεολόγους προερχομένους ἐκ τῆς Ὁρθοδόξου Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ἡδὴ ἐπ' ἐσχάτων ἡ αὐτὴ Θεολογικὴ Σχολὴ ἀνεκέρυξεν ὁμοφώνως τὸν Πτυχιούχον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν ἐτι δὲ καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου, ἄ ρ ι σ τ ο ὕ χ ο ν Διδάκτορα αὐτῆς τὸν Ὁρθόδοξον Σέρβον κ. Μιοντράγκ Πέτροβιτς. Ἡ ἐργασία τὴν ὁποίαν ὑπέβαλεν εἰς τὴν τροφὸν Σχολὴν ὁ κ. Πέτροβιτς εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ὁ Νομοκάνων εἰς ἸΔ' τίτλους καὶ οἱ Βυζαντινοὶ Σχολιασταί».

Ὡς ὑπότιτλος δὲ τῆς ἐργασίας ἐτέθη ὁ κάτωθι: «Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεμάτων περὶ σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας καὶ τῶν Ἐπισκόπων Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης». Ἡ ἐν λόγῳ ἐργασία ὑπερβαίνουσα τὰς 260 σελίδας εἶναι διηρημένη, πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς, εἰς δύο κεφάλαια, εἰς τὸ τέλος τῶν ὁποίων εὐρίσκονται τὰ γενικὰ συμπεράσματα καὶ ἡ βιβλιογραφία.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐργασίας ταύτης ὁ συγγραφεὺς παραθέτει τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἐν λόγῳ Νομοκάνονος, εἰδικώτερον δὲ τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὰς ἐπιγενομένας διασκευὰς αὐτοῦ. Τὸ κείμενον τοῦτο συνετάγη ὑπ' ἀγνώστου συγγραφέως, τὸ πρῶτον, κατὰ τὸ δεύτερον ἤμισυ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, ἴσως ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περιέχει δὲ τοὺς λεγομένους Ἀποστολικούς Κανόνας (85), τοὺς Ἰ. Κανόνας τῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, ἕως τῆς Ε' Οἰκουμενικῆς τοιαύτης, καὶ τοὺς Ἰ. Κανόνας τῶν Πατέρων. Οἱ Κανόνες οὗτοι διηρέθησαν εἰς ἸΔ' τίτλους, οἱ δὲ τίτλοι εἰς κεφάλαια. Ὡσαύτως δέ, εἰς τὸ τέλος τοῦ Συντάγματος εἰς ἸΔ' τίτλους ὁ συγγραφεὺς ἐξέθηκε καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ἰ. Κανόνας συμφωνοῦσαν πολιτικὴν νομοθεσίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου (610-641) τὸ Σύνταγμα εἰς ἸΔ' τίτλους προσλαμβάνει μορφήν Νομοκάνονος. Οὕτως ὁ Νομοκάνων ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν, εἰς τὸ πρῶτον τῶν ὁποίων περιέχονται οἱ ἸΔ' τίτλοι καὶ τὰ κεφάλαια, εἰς τὰ ὁποῖα εὕρηται πρῶτον αἱ δι' ἀριθμητικῶν στοιχείων παραπομπαὶ εἰς τοὺς κανόνας, κάτωθεν δὲ αὐτῶν οἱ συμφωνοῦντες πολιτικοὶ νόμοι. Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ὑπάρχει κατὰ χρονολογικὴν τάξιν τὸ κείμενον τῶν Ἀποστολικῶν, Συνοδικῶν καὶ Πατερικῶν Κανόνων. Ἐν ἔτει 883 ὁ Πατριάρχης Φώτιος συνεπλήρωσε τὸν Νομοκάνονα εἰς ἸΔ' τίτλους καὶ συνέγραψε τὸν Β' πρόλογον. Ἡ παλαιότερα ἐπικρατοῦσα ἄποψις, ὅτι ὁ Φώτιος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Νομοκάνονος εἰς ἸΔ' τίτλους, δὲν εὐσταθεῖ σήμερον. Μετὰ τὸ ἔτος 883 ἄγνωστός τις προσέθηκεν εἰς τὰς παραπομπὰς τοῦ κανονικοῦ μέρους τὸ κείμενον τῶν κανόνων. Κατὰ τὸ ἔτος δὲ 1090 ὁ Θεόδωρος Βεστός προσέθηκεν εἰς τὰς δι' ἀριθμῶν παραπομπὰς τοῦ νομικοῦ μέρους τὸ σχετικὸν κείμενον τῶν νόμων, ἔνθα οὗτοι ἀπουσίαζον. Τὸν ἸΒ' αἰῶνα ὁ Ἀντιοχείας Θεόδωρος Βαλσαμῶν ὑπεμνημάτισε καὶ ἐσχολίασεν ἐν ἀρχῇ μὲν τὸ Νομικὸν μέρος τοῦ Νομοκάνονος εἰς ἸΔ' τίτλους, εἶτα δὲ καὶ τὸ Κανονικόν. Ἐκτοτε ὁ Νομοκάνων οὗτος προσέλαβε καὶ νέαν σπουδαιότητα.

Ἡδὴ ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν τὸ Α' κεφάλαιον τῆς ἐργασίας τοῦ Μ. Πέτροβιτς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας βάσει τοῦ Νομοκάνονος εἰς ἸΔ' τίτλους. Τὸ Α' κεφάλαιον ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας παραγράφους: εἰς τὴν πρῶτην τούτων ὁμιλεῖ περὶ τῆς σχέσεως Κανόνων καὶ Νόμων, ἥτις ρυθμίζεται βάσει τῆς θεωρίας περὶ σ υ μ φ ω ν ἱ α ς. Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ὁμιλώμεν περὶ ὑποταγῆς τῆς Πολιτείας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ καὶ ἀντιστρόφως, διότι ἡ οὐσία τοῦ συστήματος τῆς συμφωνίας ἔγκειται εἰς τὴν ὑποταγὴν Πολιτείας τε καὶ Ἐκκλησίας εἰς τὸ Θεῖον Δίκαιον. Ἡ ἐπικρατοῦσα μεταξὺ Ἰ. Κανόνων καὶ Νόμων ἰσότης ὑφίσταται τότε μόνον, ὅταν οἱ Πολιτικοὶ Νόμοι δὲν ἀντιτίθενται εἰς τοὺς Ἰ. Κανόνας. Εἰς τὴν σελίδα 75 τῆς

περὶ ἧς ὁ λόγος ἐργασίας βλέπομεν, καὶ πρὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς (527-565), ἐπὶ Αὐτοκρατόρων Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Μαρκιανοῦ (450-457) καὶ εἰδικώτερον ἐν ἔτει 451 ὅτι ὑφίσταται ἀπόδειξις τῆς ἰσχύος τῶν Ἱ. Κανόνων ἔναντι τῶν πολιτικῶν νόμων. Ἐπι δεῖ εἰς τὴν α' παράγραφον τοῦ Α' κεφαλαίου ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει, ὅτι ἐν τῷ Νομοκάνονι δὲν εὐρίσκομεν Καισαροπαπισμὸν. Τὸ πνεῦμα τοῦτου ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν τὸν ΙΒ' αἰῶνα εἰς τὰ σχόλια τοῦ Βαλσαμῶνος. Ὁ Βαλσαμῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις Ἱ. Κανόνων καὶ Νόμων, δὲν τηρεῖ σταθερὰν γραμμὴν, ἐπαμφοτερίζει, ἐνίοτε δὲ ἀδυνατεῖ νὰ ἀποφασίσῃ ποίαν γνώμην δέον νὰ ἀποδεχθῆ. Διὰ τῆς διδασκαλίας του ὁ Βαλσαμῶν παρεχάσκει μεγάλα προνόμια τῷ Αὐτοκράτορι εἰς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις. Παρὰ τὸ γεγονός δέ, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Βαλσαμῶνος εὗρεν ὀπαδοὺς, οὐδέποτε ἴσχυσε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Ὁ Βαλσαμῶν ὅμως δὲν εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἐσχολίασε τοὺς Ἱ. Κανόνας. Πρὸ αὐτοῦ ἐσχολίασαν τοὺτους οἱ Ἀριστηνὸς καὶ Ζωναρᾶς. Ἐκ τούτων ὁ Ζωναρᾶς ὑπεραμύνεται τοῦ κύρους καὶ τῆς ἰσχύος τῶν Ἱ. Κανόνων ἔναντι τῶν πολιτικῶν Νόμων. Ἐπόμενος τοῖς Ἐρμηνευταῖς τοῦτοις ὁ Βαλσαμῶν, δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς στοιχεῖα περὶ ὑπεροχῆς τῆς γνώμης τοῦ Αὐτοκράτορος ἔναντι τῶν Ἱ. Κανόνων.

Εἰς τὴν β' παράγραφον τοῦ Α' Κεφαλαίου ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν θέσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πάντοτε βεβαίως κατὰ τὸν Νομοκάνονα εἰς ΙΔ' τίτλους, «Ὁ ἱερατικὸς χαρακτὴρ τοῦ χριστιανοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος ἐνισχύθη διὰ τῆς στέψεως καὶ τῆς χρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, ἔτι δὲ καὶ διὰ τοῦ τίτλου «ἐπιστημονάρχης», οὐχὶ ὅμως διὰ τῶν εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενων ἐπιθέτων. Κατὰ τὸν Νομοκάνονα καὶ τοὺς σχολιαστὰς Ἀριστηνὸν καὶ Ζωναρᾶν ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ἰσότημον μέλος τῆς Ἐκκλησίας ὡς καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανοί. Ἡ δὲ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπίλυσιν ἐνίων Ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων διαφέρει τῆς τῶν ἄλλων πιστῶν ἐκ τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατέχει. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν ταῖς Συνόδοις δὲν ὀρίζει τὰ δόγματα καὶ δὲν θεσπίζει ἄ π α ν τ α ς τοὺς Ἱ. Κανόνας, φαίνεται ἐκ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ «ἀνέγνωμεν καὶ συνηγάσαμεν», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὑπογραφὰς τῶν Ἐπισκόπων «ἔκρισε ἡ ἅγια Σύνοδος». Τὸ ἔγκυρον δὲ τῶν ἀποφάσεων τῶν Συνόδων δὲν στηρίζεται εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ὑπογραφὴν, διότι Κανόνες στερούμενοι τοιαύτης, ὡς τοῦ Μ. Βασιλείου, ἴσχυον καὶ ἰσχύουν ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὸν Νομοκάνονα ἡ ἐκλογὴ τῶν Ἐπισκόπων ἐγένετο ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Ἐπισκόπων, συμμετεχόντων καὶ ἀντιπροσώπων «τῶν πρώτων τῶν πόλεων», μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ. Τὴν συμμετοχὴν ὅμως τῶν λαϊκῶν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων ἀπηγόρευσε ὁ ΙΓ' κανὼν τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου, διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ ταραχαί, ὡς λὶαν εὐστόχως ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνά χειρας διατριβῆς εἰς τὴν σελίδα 137. Ὡσαύτως δὲ ἐάν τις «ἐγκρατῆς Ἐκκλησίας γένοιτο», «κοσμικοῖς ἀρχουσι χρησάμενος», «καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσθω» παραγγέλλει ὁ Δ' Κανὼν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων (σ. 151).

Ἡ ἴδρυσις νέων Ἐπισκοπῶν ἀνήκεν εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τῶν Ἐπισκοπικῶν Συνόδων ἀποκλειστικῶς. Ὁ Αὐτοκράτωρ προῆγε τιμητικῶς τὰς Ἐπισκοπὰς εἰς Μητροπόλεις, βεβαίως οὐχὶ ἄνευ ἀποχωρῶντος λόγου καὶ οὐχὶ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Συνόδου, παρὰ τὴν ἀντίθετον ἀποψιν τοῦ Βαλσαμῶνος, ὡς ἀπέδειξεν ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐργασία του ὁ ἀμερόληπτος συγγραφεὺς (σελ. 151). Ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπόκειται εἰς τὰ δόγματα καὶ τοὺς Ἱ. Κανόνας καὶ αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ ἰσχύουν τότε μόνον, ὅταν δὲν ἀντιτίθενται εἰς τοὺς Ἱ. Κανόνας. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ὁ μὲν Αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο ἀνεξέλεγκτος, ἡ δὲ Ἐκκλησία ἦτο αὐτοτελής. Εἰς τὸν Νομοκάνονα καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς Ἐρμηνευτὰς ἡ αὐτοτέλεια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐμφανῆς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Δικαστηρίων. Ὁρθότατα δὲ ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης ἐργασίας εἰσηγεῖται ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡ σύγκυσις τῶν δύο ἀρχῶν, Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, καθ' ὅτι τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι διάφορον τοῦ τοιοῦτου τῆς Πολιτείας (σ. 171 ἐξ.).

Εἰς τὸ Β' Κεφάλαιον τῆς παρούσης ἐργασίας ὁ σ. ἐξετάζει τὰς σχέσεις Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης βάσει τοῦ Νομοκάνονος εἰς ΙΔ' τίτλους καὶ τῶν Βυζαντινῶν Σχολιαστῶν.

Ἡ ὑφισταμένη ἰσότης μεταξύ πάντων τῶν Ἐπισκόπων δὲν διασαλευεῖται ἐκ τῆς διοικητικῆς φύσεως, διαφορᾶς αὐτῶν, καθ' ὅτι αὕτη ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν τελεσφορωτέραν διοικησιν τῆς Ἐκκλησίας, τόσον κατὰ τὸ σύστημα τῶν λεγομένων «τοπικῶν πρωτείων», τὰ ὅποια ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἔθους» ὅσον καὶ ἀπὸ τοῦς Κανόνας, οἱ ὅποιοι καθιερώθησαν μετὰ τὴν Ἰδρυσιν τῆς Νέας Ρώμης καὶ προσδιορίζουν τὰς σχέσεις καὶ τὴν τάξιν τῶν πρεσβείων τιμῆς μεταξύ τῶν δύο Ἐπισκόπων Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης. Ὁ Ἐπίσκοπος τῆς Π. Ρώμης ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων ὡς ὁ primus inter pares καὶ οὐχὶ ὁ Universalis Episcopus. Συνεπῶς, ἡ ἔως καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων προβαλλομένη δόξα τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν περὶ Πρωτείου Ἐξουσίας ἐν ἀπάσῃ τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι πάντῃ ἀστήρικτος. Οἱ Βυζαντινοὶ Σχολιασταὶ συμφωνοῦν πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν Ἱ. Κανόνων περὶ τῆς αὐτῆς τιμῆς τοῦ Ἐπισκόπου Νέας Ρώμης πρὸς τὸν τῆς Παλαιᾶς, «διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ρώμην», ὡς ἐπιτάσσει ὁ Γ' κανὼν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Εἰς τὴν Δύσιν ὁμοῦς ἡ ἰσότης τῶν Ἐπισκόπων κατελύθη ἔνεκα τοῦ Παπικοῦ Πρωτείου. Ἰσχυρίσθησαν οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Ρώμης, ὅτι βάσει τῶν Γ', Δ' καὶ Ε' κανόνων τῆς ἐν Σαρδικῇ Συνόδου εἶχον τὴν «Ἐκκλησίαν», ἐφ' ἀπάσης τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ γνώμη αὕτη ἀντεκρούσθη λίαν ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Μ. Πέτροβιτς, εἰς τὴν ὑπ' ἔμφιν ἐργασίαν καὶ ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀποστολικῆς Μητροπόλεως προερχομένου Ὑψηλοῦ τῆς Γεν. Ἐκκλ. Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Βλασίῳ Φειδᾷ ἐν τῇ Ὑψηλοῦ αὐτοῦ «Προϋποθέσεις τῆς διαμορφώσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν». Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τῶν Ἐπισκόπων τῆς Ρώμης ἀντεκρούσθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Σχολιαστῶν, καθ' ὅτι ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀνατολῆς οἱ μὲν Πρεσβύτεροι καὶ οἱ Διάκονοι ἐδικάζοντο ὑπὸ τῶν οικείων Ἐπισκόπων (οὐδεὶς δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐκ τῶν Ἐπισκόπων καὶ σήμερον), οἱ δὲ Ἐπίσκοποι ὑπὸ Συνόδων παρὰ τῷ οικείῳ Μητροπολίτῃ. Δύναται δὲ ὁ ὑπὸ τοῦ οικείου Ἐπισκόπου δικασθεῖς καὶ καταδικασθεῖς Πρεσβύτερος ἢ Διάκονος, κατόπιν ἀδείας τοῦ οικείου Ἱεράρχου, νὰ δικασθῇ ὑπὸ γειτόνων Ἐπισκόπων, τῆς ἰδίας ὁμοῦς ἐπαρχίας. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην δύναται ὁ καταδικασθεὶς νὰ ἐκκαλέσῃ ἐνώπιον τῆς Συνόδου παρὰ τῷ πρωτεύοντι τῆς ἰδίας ἐπαρχίας καὶ οὐχὶ ἑτέρας τινὸς ὅπερ ἰσχύει καὶ διὰ τοῦς Ἐπισκόπους (σελ. 195 ἐξ.). Ἀπὸ τοῦ ἔτους 395 μ.Χ. ὅτε ἡ Αὐτοκρατορία διηρέθη εἰς Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν, ἡ Ρώμη ἐστήριξε σαθρῶς τὸ Παπικὸν Πρωτεῖον ἐπὶ Δογματικῶν καὶ δὴ Καινοδιαθηκικῶν θεμελιῶν, ἐπιδιώκουσα τὴν προβολὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ὡς κεφαλῆς τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας μὲ ἀπώτερον σκοπὸν, τὴν προβολὴν αὐτοῦ τούτου τοῦ Πάπα, ὡς κεφαλῆς αὐτῆς, (σελ. 214 ἐξ.). Τὸ Παπικὸν Πρωτεῖον ἀπερρίφθη ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς μὴ στηριζόμενον ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τῆς Ἱερᾶς Παράδοσεως καὶ τῶν ἱερῶν Κανόνων. Ἀλλὰ τὸ Παπικὸν Πρωτεῖον προσέκρουσε καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, ἡ ὅποια εἰσῆχθη εἰς τὸν Νομοκάνονα εἰς ΙΔ' τίτλους. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ νομοθεσίας οἱ Αὐτοκράτορες προέβαλλον τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς Ἐκκλησιαστικὸν Κέντρον τῆς Ἀνατολῆς.

Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μ. Πέτροβιτς εἶναι Σέρβος, χρησιμοποιεῖ λίαν ἀνέτως καὶ εὐχερῶς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἄλλ' ἡ ἐργασία αὕτη ἔχει καὶ τὸ προνόμιον, ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ἐχρησιμοποίησε πρωτίστως μὲν τὰς πηγὰς, εἶτα δὲ καὶ βοηθητικῶς τὴν ὑπάρχουσαν Βιβλιογραφίαν, οὐ μόνον τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Σερβικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ρωσικὴν, Γερμανικὴν, Γαλλικὴν καὶ ἄλλας.

Ὁ κ. Μιόντραγκ Πέτροβιτς, κάτοχος καὶ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ κινῆται ἀνέτως ἐντὸς τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.

Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐργασίας ὁ κ. Πέτροβιτς προήγαγεν ἀναντιρρήτως τὴν ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου.

Ὅθεν ἡ Ὁρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία γενικῶς, εἰδικώτερον δὲ ἡ Σερβικὴ τοιαύτη δύναται νὰ καυχᾶται ἐπαξίως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ κ. Μιόντραγκ Πέτροβιτς.

Συνιστῶμεν ἐκθύμως τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀφ' ἐνὸς εἰς ἅπαντας τοὺς κληρικούς καὶ τοὺς λαϊκούς θεολόγους, καθ' ὅτι αὕτη εἶναι λίαν χρήσιμος κατὰ τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τῆς Οὐκουμενικῆς ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς δυστυχῶς καταστρατηγήσεως τῶν Ἱερῶν Κανόνων, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ εἰς τοὺς νομικούς, καθ' ὅτι ἐν αὐτῇ θὰ εὑρωσι πλεῖστα ὄσα στοιχεῖα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Βυζαντινοῦ Δικαίου.

Ὁ Κορινθίας Παντελεήμων

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Editio funditus renovata, Ἐκδόται Κ. Elliger καὶ W. Rudolph.

11. **ספר תהלים** (= Βιβλίον τῶν Ψαλμῶν). Ἐπιμελεῖα Η. Bardtke, Stuttgart 1969.

Περὶ τῆς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ μασωριτικοῦ κειμένου τῆς Π.Δ. ἐπληροφορήσαμεν ἤδη τοὺς ἀναγνώστας τῆς «ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ» (Τ. ΛΘ', 1968, τεύχη Α-Β, σ. 303-304). Ἀπὸ τότε, συνεχιζομένης κανονικῶς τῆς ἐκδόσεως, ἐκυκλοφορήθη τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν, οὗ τὴν προετοιμασίαν πρὸς ἔκδοσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος τοῦ Λένινγκραντ (L), ἀνέλαβεν ὁ παλαιδιαθηκολόγος καθηγητῆς Η. Bardtke, ἐν Λειψία, καὶ ἐπεράτωσε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν καθηγητῶν κ. κ. Elliger καὶ W. Rudolph θεθεισῶν ἀρχῶν.

Τὸ τεράστιον, λεπτὸν καὶ ὑπεύθυνον ἔργον πρὸς κριτικὴν ἔκδοσιν ἐνὸς βιβλίου (σύγκρισις χρογφ κειμένου καὶ μεταφράσεων, ἐκδόσεων, συλλογῆ καὶ ἀξιολόγησις τῶν ἐγκατεσπαρμένων προτάσεων πρὸς κριτικὴν ἀποκατάστασιν κ.ο.κ.) ἀπαιτεῖ τὴν τεραστίαν πεῖραν, διακεκριμένον παλαιδιαθηκολόγων καὶ δὴ ὡς ὁ Η. Bardtke. Εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ βιβλίου ἐπισημαίνονται πολλαὶ διαφοραὶ (ἐμέτρησα περὶ τὰς 146) καὶ προσθήκαι, ἐνίοτε φράσεων ὀλοκλήρων, τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα, ὡς λ.χ. ἐν Ψαλμ. 1,4B «ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς», 22C «Διάψαλμα».

Εἰδικώτερον θὰ τολμήσω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὸ ἐν Ψαλμ. 55,17 **יְנַחֵשׁ** (= με σῶζεῖς), μεταφρασθὲν ὑπὸ τῶν Ο' «εἰσήκουσέν μου», δὲν προϋποθέτει **יְנַחֵשׁ** (= με ἀκούει), ὡς προτείνει ὁ Bardtke, ἀλλὰ μάλλον **יְנַחֵשׁ** (= καὶ εἰσήκουσέν με).

Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀποτελεῖ πάντως τὴν τελευταίαν λέξιν κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ μασωριτικοῦ κειμένου τῶν Ψαλμῶν, ἡ σοβαρὰ δὲ χρῆσις τοῦ κειμένου τῶν Ο' καθιστᾷ ταύτην δι' ἡμᾶς ἰδιαιτέρως ἀξιοπρόσεκτον καὶ ἀξιοσύστατον.

Ἡλίας Β. Οἰκονόμου

1. **ספר בראשית** (= βιβλίον τῆς Γενέσεως). Ἐπιμελεῖα Ο. Eissfeldt, Stuttgart 1969.

Ὁ διακεκριμένος Καθηγητῆς Ο. Eissfeldt, γνωστός σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τῶν πολυαριθμῶν κριτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως καὶ γενικῶς εἰς τὴν Πεντάτευχον, ὡς καὶ ἐκ τῆς περιφήμου Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Π. Διαθήκην, προητοίμασε τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ μασωριτικοῦ κειμένου τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως. Τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νέας αὐτῆς ἐκδόσεως ἐσημειώσαμεν ἤδη (βλ. «ΘΕΟΛΟΓΙΑ» ΛΘ, 1968, τεύχη Α-Β, σ. 303-304).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν προσθηκῶν τῶν ἀποδιδομένων ὑπὸ τοῦ ἐκδότου εἰς τοὺς Ο' ἀνέρχεται εἰς 45 περίπου καὶ εἶναι μάλλον ἄνευ σημασίας. Πρέπει ὅμως ὅπωςδῆποτε νὰ

σημειωθῆ καὶ ἐνταῦθα ὅτι πᾶσα ἐρμηνευτικὴ ἐργασία μὲ ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις θὰ στηρίζεται πλέον ἀπαραιτῶς εἰς τὴν αὐτὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Γενέσεως.

Ἑλλάς Β. Οἰκονόμου

10. **שפר תרי עש** (= Βιβλίον δώδεκα Προφητῶν). Ἐπιμελεῖα Κ. Elliger, Stuttgart 1970.

Τὸ ἐσχάτως ἐκδοθὲν τεῦχος τῆς BHS εἶναι τὸ τέταρτον, μετὰ τὰ ὑπ' ἀρ. 7 (Ἡσαίας), 1 (Γένεσις) καὶ 11 (Ψαλμοί). Ἡ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως τοῦτου ἀνήκει εἰς τὸν διακεκριμένον παλαιοδιαθηκολόγον τῆς Τυβίγγης Karl Elliger. Ὁ καθηγητὴς Elliger —φέρει μετὰ τοῦ Καθηγητοῦ W. Rudolph τὴν κυρίαν ἐπιστημονικὴν εὐθύνην τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦτου, τὸ ὁποῖον ἐκδίδει ἡ Βιβλικὴ Ἑταιρεία τῆς Στουττγάρδης— ἔχει δημοσιεύσει καὶ ὑπόμνημα ἐρμηνευτικὸν εἰς τοὺς μικροὺς προφήτας (ATD).

Αἱ σημειούμεναι διαφοραὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ἀπὸ τοῦ μασωριτικοῦ χαρακτηρίζονται ὡς προσθήκαι καὶ εἶναι ὀλιγώτεραι τῶν εἰκοσι. Εἰς τὰς διαφόρους ἀναγνώσεις ἀκολουθεῖται καὶ εἰς τὸ παρὸν τεῦχος ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ἡ διάφορος ἀνάγνωσις τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων νὰ μεταφέρεται εἰς τὸ πιθανὸν ἑβραϊκὸν πρωτότυπον. Τοῦτο, δίδον βάσιν πρὸς νέαν ἐπιστημονικὴν συζήτησιν, εἶναι ἀναμφισβητήτως ὀρθὸν καὶ ἐξάρσεως ἀξίον.

Ἑλλάς Β. Οἰκονόμου

Karl Elliger, Jesaja II (40, 1-26) ἐν *Biblischer Kommentar. Altes Testament XI₁* (Neukirchener Verlag), Neukirchen-Vluyn 1970.

Ὁ παγκοσμίως φήμης Παλαιοδιαθηκολόγος καθηγητὴς Κ. Elliger, ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης, ὑπομνηματίζει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὑπομνημάτων *Biblischer Kommentar* τὸ β' μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ προφήτου Ἡσαίου (κεφ. 40-50), τὸ ὁποῖον ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς Διαμαρτυρομένης καὶ πολλῶν τῆς Καθολικῆς ἐρμηνευτικῆς Θεολογίας εἰς τὸν οὕτω καλούμενον «*Δευτεροῖσιαιον*».

Εἰς τὸ ἐκδοθὲν τεῦχος (σελ. 1-80) περιέχονται τὰ ἐξῆς: 1. Ἡ κλήσις (40,1-8). 2. Τὸ εὐαγγέλιον (40, 9-11). 3. Ὁ Κύριος τῆς Ἱστορίας (40, 12-17). 4. Ὁ ἀσύγκριτος Θεὸς (40, 18-26).

Τὸ ἔργον τοῦ ὑπομνηματισμοῦ ἐκάστου τεμαχίου πραγματοποιεῖται εἰς πέντε φάσεις, ὧν προηγεῖται ἡ εἰς τὸ τεμάχιον ἀναφερομένη βιβλιογραφία. Αἱ φάσεις αὗται εἶναι: α. Τὸ κείμενον, εἰς ὃ περιλαμβάνεται ἡ νέα μετάφρασις καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα.

β. Ἡ μορφή, εἰς ἣν περιλαμβάνονται παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μορφήν τοῦ τεμαχίου, τὴν ἐνότητα, τὴν διαίρεσιν κλπ.

γ. Ὁ τόπος, εἰς ὃν περιέχεται ἡ προβληματολογία τοῦ τεμαχίου, οὕσα συνήθως προέκτασις τῆς προηγουμένης φάσεως.

δ. Ὁ λόγος, ἐνθα γίνεται σχολιασμὸς καὶ ἐξήγησις τοῦ περιεχομένου ἐκάστου στίχου.

ε. Ὁ σκοπός, εἰς ὃν περιέχεται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ σημασία τοῦ τεμαχίου.

Καὶ ἡ παροῦσα ἐργασία-καρπὸς μιᾶς μακρᾶς καὶ γονίμου ἐπιστημονικῆς καὶ πανεπιστημιακῆς σταδιοδρομίας τοῦ καθηγητοῦ Κ. Elliger, ὃν ὁ ὑπογράφων ἠτύχησε νὰ ἔχη καθηγητὴν ἐν Τυβίγγῃ—εἶναι ἀξία ἐξάρσεως, διότι κατατοπίζει μὲ ἱκανὴν διαύγειαν ἐπὶ τῶν ἐρμηνευτικῶν προβλημάτων καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς συζητήσεως εἰς τοὺς κόλπους τῆς εὐαγγελικῆς ἰδιαιτέρως θεολογίας περὶ τοῦ Ἡσαίου 40, 1-26.

Φρονῶ ὁμως, μετὰ πάσης ἐκτιμήσεως πρὸς τὸν εἰδικὸν συγγραφέα, ὅτι ἡ εἰς δύο φάσεις (Wort καὶ Ort) συζήτησις τῆς προβληματολογίας ἐκάστου τεμαχίου δὲν βοηθεῖ τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ἀφομοίωσιν τῶν εἰδικωτάτων ἐρωτημάτων.

Συντόμως, ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ συγγραφεὺς, θὰ κυκλοφορηθῆ καὶ ἡ συνέχεια τοῦ 40οῦ κεφαλαίου.

Γενικῶς, ὁ πρόσφατος οὗτος ὑπομνηματισμὸς τοῦ Ἑσαίου ἀποτελεῖ προσφορὰν μοναδικὴν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ἑσαίου 40, 1-26. Ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνευτικῆς θεολογίας ἐνδεχομένη ἐπιφύλαξις ὀφείλεται εἰς δύο κυρίως λόγους: Πρῶτον εἰς τὸν παραμερισμὸν τῆς πατερικῆς ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως τῶν 10 πρώτων αἰώνων τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀν καὶ τοῦτο ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν δυσχερῆ πρόσβασιν, γλωσσικὴν καὶ ἄλλην, πρὸς τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων συγγραφέων. Δεύτερον εἰς τὴν σύγχυσιν, ἡ ὁποία δημιουργεῖται λόγῳ τῶν πολλῶν ὑποθέσεων, θεωριῶν κλπ. ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου γράμματος καὶ τμήματος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὸ ὑπομνήματα ὡς τοῦτο συνιστῶνται ἀπολύτως μόνον εἰς τοὺς ἔχοντας τὰς ἐπιστημονικὰς προϋποθέσεις καὶ τὴν ἱκανότητα κριτικῆς μελέτης.

Register zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft Band 26-50 (N.F. 9) 1906-1932. Ἐπεξεργασία ὑπὸ Manfred Weippert χρησιμοποίησαντος καὶ τὴν σχετικὴν προεργασίαν τοῦ Peter Gennrich, Βερολῖνον 1970.

Εἶναι κοινὸν μυστικὸν ὅτι τὰ δημοσιεύμενα εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ ἄρθρα καθίστανται δυσπρόσιτα καὶ ἐν τέλει περιπίπτουν εἰς λήθην, παρὰ τὴν ἀξίαν των. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἐκδιδόμενων περιοδικῶν ἐντύπων ὡς καὶ ἡ κατάργησις σχεδὸν τῶν εἰδικῶν περιοδικῶν διὰ τῆς δημοσιεύσεως εἰς τὰ πλέον ἀπίθανα περιοδικὰ εἰδικῶν ἄρθρων καὶ μελετῶν. Μόνη ἀπομένουσα λύσις διὰ τὴν γνώσιν καὶ χρῆσιν τῆς παλαιότερας ἰδίως πνευματικῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ σύνταξις καταλόγων-εὑρετηρίων, οἱ ὅποιοι ἐνημερώνουν ἄνευ κόπου ἐπὶ τῆς προηγηθείσης συγγραφικῆς παραγωγῆς ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου θέματος.

Εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον καὶ μάλιστα τὸν Θεολογικὸν ἢ ἑλλειψις αὐτὴ εἶναι αἰσθητή, τοῦτο μὲν, διότι μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους κυκλοφορησάντων θεολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν περιοδικῶν, τοῦτο δέ, διότι πλεῖστα τούτων στεροῦνται καὶ πῖνακος περιεχομένων ἢ δὲν ἀπετέλεσαν ποτὲ τόμους. Εἶναι συνεπῶς ἀναγκαῖα ἡ στροφή καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην τῶν θεολόγων μας. Καθ' ὅσον ὁμοῦ γνωρίζομεν, πλὴν τοῦ εὑρετηρίου εἰς τὸ περιοδικὸν «Θεολογία» τοῦ Σωτηρίου Ρουμελιώτου, νῦν ἀρχιμανδρίτου, οὐδὲν ἕτερον εὑρετήριον κατηρτίσθη μέχρι τοῦδε. Τὸ πλῆθος τῶν τόμων ἀναμένει τοὺς θεολόγους νὰ ἀνασύρουν ἐκ τῆς λήθης τοὺς παλαιοὺς θεολόγους συγγραφεῖς.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω λέγονται μὲ ἀφορμὴν τὸ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι εὑρετήριον, τὸ ὁποῖον κατηρτίσθη τῇ οἰκονομικῇ ὑποστηρίξει τῆς Deutschen Forschungsgemeinschaft, ὑπὸ τοῦ μνημονευομένου πτυχιούχου τῆς (Εὐαγγελικῆς) Θεολογίας Manfred Weipper. Τὸ εὑρετήριον ἀπαρτίζεται ἐκ 312 σελίδων, ἐν αἷς περιέχεται, κατὰ τρόπον λίαν χρηστικόν, τὸ ὕλικόν 25 τόμων τοῦ περιφήμου περιοδικοῦ τῆς ἐπιστήμης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft). Ἐκ τοῦ πῖνακος ἤδη τῶν περιεχομένων καταφαίνεται ὁ συστηματικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον εἰργάσθη ὁ καταρτίσας τοῦτο. Πᾶν ὅ,τι ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1906 ἕως τοῦ ἔτους 1932 ἀνευρίσκεται εὐκόλως εἴτε ἄρθρον εἶναι τοῦτο, εἴτε χωρίον τῆς Ἁγίας Γραφῆς, εἴτε περὶ συγγραφῆς πρόκειται, εἴτε περὶ λέξεως (ἑβραϊκῆς, ἑλληνικῆς, ἀραβικῆς, κοπτικῆς, κ.ο.κ.), εἴτε περὶ ἐξαβιβλικῶν κειμένων εἴτε περὶ βιβλίων παρουσιασθέντων ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ ἐγκρίτου τούτου περιοδικοῦ.

Ὁ ἐργαζόμενος εἰς θέματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ εἰς τοὺς βοηθητικοὺς ταύτης

κλάδους, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρχαιολόγος, ὁ φιλόλογος κ.ἄ.π. ἀποκοτῶν ἐν μέσον πρὸς πληρεστέραν καὶ ταχυτέραν βιβλιογραφικὴν ἐνημέρωσιν.

Ἡλίας Β. Οἰκονόμου,

Hans von Campenhausen, Die Entstehung der Heilsgeschichte. Der Aufbau des christlichen Geschichtsbildes in der Theologie des ersten u. zweiten Jahrhunderts (Sonderdruck aus SAECULUM XXI, Heft 2-3 (1970) (189-212).

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου «σωτήριος Ἱστορία», ἂν καὶ δὲν διευπώθη πρὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐδηλοῦτο τὸ ἰδιαιτερον νόημα τῆς πίστεως τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἕως τοῦ Εἰρηναίου. Ἡ κρίσις αὕτη ἀνεφέρετο μετὰ τὴν διαμάχην τῶν ἐξ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐξ Ἑθνῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ δοθέντος ἐν Χριστῷ Νέου Νόμου μετὰ τοῦ Νόμου τοῦ Μωυσέως, καθ' ὅσον ἐκ τῆς ἐλευσεως τοῦ Χριστοῦ προῆλθε δι' ὅλον τὸν κόσμον ἡ ὀριστικὴ σωτηρία καὶ ἐγένετο διὰ τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύσαντας ζῶσα παρουσία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐνιαίας σωτηρίου Ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ μέχρι τοῦ παρόντος καὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τῆς μεταγενεστέρας ἰδέας τῆς «παγcosμίου Ἱστορίας», ἡ ὁποία διὰ τῆς παραλείψεως τῶν χριστιανικῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων ἐφθασεν οὐχὶ τυχαίως εἰς τὴν κρίσιμον φάσιν.

Ἡ ἐπικρατήσασα δὲ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ τυπολογικοχριστολογικὴ ἐρμηνεία τῶν προφητειῶν τῆς Π.Δ., καθ' ἣν πρόσωπα ἢ γεγονότα ἐθεωροῦντο ὡς προφητικοὶ «τύποι» τῆς ἐν Χριστῷ ἐπελευθούσης σωτηρίας, ἐστρέφετο πολεμικῶς κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' οὐχὶ θετικῶς πρὸς τὸν Χριστόν, καὶ τὸ περὶ Χριστοῦ κήρυγμα ἰδίως μεταξὺ Ἰουδαίων ἀπέτυχεν, διότι οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ἀντιμετώπιζον τὸν χριστιανικὸν νέον λαὸν τοῦ Θεοῦ μετ' ἐχθρότητος, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀνεφέροντο εἰς τὸ ἀδιόρθωτον (ἀμετανόητον) παρελθὸν τῆς Ἱστορίας ἐκείνου τοῦ λαοῦ. Ἄλλ' εἰς τὸ Βιβλικὸν παρελθὸν μόνον ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ δοθεὶς Νόμος δὲν προσηρόμζετο καθ' ὁμοίομορφον τρόπον εἰς τὴν ἀλληλοσυμπληρουμένην προφητικὴν καὶ ἀντιιουδαϊστικὴν χριστιανικὴν θεωρίαν τῆς ἀρχαίας σωτηρίου Ἱστορίας. Ὁ ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν Παῦλος ἐχρησιμοποίησεν ἐν μέρει τὴν τυπολογικὴν ἐρμηνείαν τῆς Π.Δ. καί, διὰ τὴν μὴ ἐπέλθῃ τὸ τέλος τῶν νέων Ἐκκλησιῶν, δὲν ἐπέτρεψεν ὑποταγῆν εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ Νόμου. Οὕτω διὰ τῆς προφητικοτυπολογικῆς καὶ ἠθικοπνευματικῆς ἐρμηνείας τοῦ Νόμου ἡ «Διαθήκη» ἀνῆκε μόνον εἰς τοὺς Χριστιανούς καὶ «ἐξεχριστιανικοποιήθη ἡ Π.Δ.», ἀλλ' ἐπῆλθε βασικῶς «ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἄρσις τῆς ἱστορικότητος αὐτῆς».

Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς ὁ ἐπίσκοπος Σάρδεων Μελίτων, ἀφοσιωθείς εἰς τὴν ἀλληγορικοτυπολογικὴν ἐρμηνευτικὴν παράδοσιν καὶ συλλέξας καὶ συναρμολογήσας τὰ δεδομένα διὰ τὴν τυπολογικοχριστιανικὴν ἐρμηνείαν καὶ τὴν ἀντιιουδαϊστικὴν πολεμικὴν, παρέσχε πλήρη εἰκόνα τῶν γεγονότων τῆς Π. καὶ τῆς Κ.Δ. καὶ ἐπέτυχε τελείαν σύνδεσιν τῆς σωτηρίου Ἱστορίας. Πρὸς τὸν Μελίτωνα διετύπωσεν ὁμοίως ὁ Ἰουστίνος διαγράμματα ἀπάσης τῆς θεωρίας περὶ τῆς «σωτηρίου Ἱστορίας» καὶ ἡ γενικὴ προφητικοτυπολογικὴ θεωρία κατέστη συγκεκριμένη σωτήριος Ἱστορία, καθ' ἣν τὸ παρελθὸν τῆς Βίβλου τελειώνει εἰς τὸ παρὸν, ὡς ν' ἀναμένῃ στασίμως τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ ὅτι κινεῖται βαθμιαίως προχωροῦν πρὸς Αὐτόν. Οὕτως ἡ ἐννοία τοῦ Νόμου δὲν ἐθεωρήθη ἀντίθετος πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς διὰ Ἰ. Χριστοῦ ἀποκαλυφθείσης ἐκτὸς χρόνου ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Βασικὸς δὲ δημιουργὸς τῆς Χριστιανικῆς Ἱστοριοθεωρίας ἦτο ὁ Εἰρηναῖος, καθ' ὅσον ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ πανταχοῦ ἐνεργοῦσα «Οἰκονομία» καὶ Παιδαγωγικὴ τοῦ Θεοῦ ἤρχισε πρῶτον εἰς τὸν ἐκλεκτὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀργότερον ἐφθασεν εἰς τὰ Ἑθνη.

Ἄλλ' ἡ βασιθεῖσα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Βίβλον παγκόσμιος καὶ σωτήριος Ἱστορία παρέλειψε παντελῶς ἐξωβιβλικὰ γεγονότα καὶ δὲν ἀνταπεκρίθη πλήρως εἰς τὰς ἀνωτέρας

πνευματικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ κόσμου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ περιβάλλοντος τῶν Ἑθνικῶν, ἐνῶ ἐπρεπεῖν «ἡ Βιβλικὴ Ἱστορία» νὰ συσχετισθῆ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἱστορικὴν συνείδησιν. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρώτων Ἀπολογητῶν εἰς τὰς περὶ μεγαλυτέρας «ἡλικίας» τῆς Χριστιανικῆς Βιβλικῆς θρησκείας ἀποδείξεις των, καθ' ἃς, ὑπὸ τὴν ἐντονον ἔμφρασιν τῶν κοσμοθεωριακῶν συνεπειῶν καὶ τὴν διαρκῆ πολεμικὴν τῆς ἀναξιοπιστίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, παρουσιάσθη ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων λαῶν Χαλδαίων, Αἰγυπτίων, Ἑλλήνων, Ἰουδαίων καὶ διεφάνησαν αἱ πρώται ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἱστοριογραφίας, εἰς τὴν διὰ πρώτην φορὰν ἐνεφανίσθη ὁ Ἰουδαϊσμός ὡς ἀποτελῶν ἰδίαν κεχωρισμένην ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ «θρησκείαν». Μετὰ τὰς διαφόρους ἐξελίξεις διεμορφώθη τελικῶς ἡ εἰκὼν τῆς σωτηρίου Ἱστορίας περὶ τὰ τέλη τοῦ γ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ' αἰῶνος, ὁπότε ἤρχισε κατὰ βάσιν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστοριογραφία, ἥτις συνδέθη ἐσωτερικῶς πρὸς τὴν Ἱστορίαν τῆς γιγνομένης Χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Martin Jordan

Piero Scazzoso, *La teologia di S. Gregorio Palamas (1296-1359) (In rapporto alle fonti e nel suo significato odierno)*. Prefazione del prof. C. G. Bonis. Edizione: Istituto di Studi Teologici Ortodossi S. Gregorio Palamas. Milano 1970, σσ. 168.

Ἡ παροῦσα ἐκθεσις τῆς θεολογίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐν σχέσει πρὸς τὰς πηγὰς καὶ ἡ διερεύνησις τοῦ νοήματός της διὰ τὴν σήμερον εἶναι λαμπρὸν ἐκ πολλῶν ἐπόψεων ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Piero Scazzoso, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Μιλάνῳ τῆς Ἰταλίας Ἰνστιτούτου Ὁρθοδόξων Θεολογικῶν Σπουδῶν, ἐντάσσεται δὲ εἰς τὰ πλαίσια τῆς συγχρόνου, ὑπὸ ὑγιῶς οἰκουμενιστικοῦ πνεύματος διεπομένης, θεολογικῆς ἐρεύνης, τῆς ἀποσκοπούσης εἰς τὴν βαθυτέραν ἀλληλογνωριμίαν μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ διὰ τὴν σήμερον ἐξάγει καὶ προβάλλει ἐποικοδομητικῶς ὁ Καθηγητὴς κ. Κ. Γ. Μπόνης εἰς τὸν ἐξάισιον διὰ τὴν γλαφυρότητα καὶ τὸ βαθυστόχαστον τῶν ἐνοιῶν πρόλογον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκλήθη νὰ δώσῃ τὸ «παρὼν» ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ βιβλίου, προσφέρων εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὰ θυρανοίξια τοῦ ἔργου.

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, καίτοι κατ' ἐξοχὴν πολεμικὸς θεολόγος, ἀναλαβὼν τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἀνατολικῆς νηπτικῆς παραδόσεως ἐναντι τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ, εἶναι, λόγῳ τῆς συνεποῦς συνδέσεώς του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πατερικὴν σκέψιν καὶ αἴσθησιν, ἐκ τῶν μεγάλων ἐκεῖνων προσωποποιήτων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἔργου τῶν ὁποίων ἡ μελέτη εὐνοεῖ τὴν σημερινὴν θεολογίαν εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν κοινῶν τόπων τῶν δύο ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων, Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς προαγωγῆς καὶ ἐπιτυχοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ οἰκουμενιστικοῦ ἰδεώδους. Ὁρθῶς δὲ ὁ Καθηγητὴς κ. Μπόνης καταστέφει τὸν λόγον παρατηρῶν τὰ ἑξῆς: «Ἄς μὴ φανῆ παράδοξον, ὅτι Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ φανατικὸς οὗτος ἐχθρὸς παντὸς τοῦ ἔχοντος τὴν προέλευσιν ἐκ τῆς Δύσεως, μᾶς προσφέρεται τῶρα ὡς ... ἀφετηρία, ἐκ τῆς ὁποίας δύνανται νὰ ἐκινήσουν αἱ δύο ἀρχαῖαι ἀποστολικαὶ Ἐκκλησίαι διὰ τὴν νέαν ἀναζήτησιν θέσεων, θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, καθ' ὅσον ἀμφοτέραι ἀναγνωρίζουν τὸ κέντρον βαρύτητος τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑψίστην ἀξίαν τῆς πατερικῆς διδασκαλίας. Μεσίτης καὶ διερμηνεὺς ἀμφοτέρων εἶναι, εἰς τὴν πραγματικότητά, ὁ μέγας Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς».

Πράγματι δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου προτίθεται — καὶ τὸ ἐπιτυχάνει — νὰ βοηθήσῃ τὴν σημερινὴν θρησκευτικὴν αἴσθησιν, ὥστε νὰ κατανοήσῃ αὕτη τὴν παλαμικὴν διδασκαλίαν, «ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς πραγματικότητι καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῆς ἀληθείᾳ, ὡς ἰδεῶδες σημεῖον συναντήσεως τῶν χριστιανῶν, ἐμψυχουμένων ὑπὸ τῆς καλῆς θελήσεως

καὶ τῆς ἀγάπης». «Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἡ ζῶσα σύνθεσις τῶν δύο τούτων στάσεων: τοῦ νέου καὶ τοῦ παλαιοῦ, ἢ μᾶλλον τοῦ νέου, τὸ ὁποῖον ἀνακαλύπτει καὶ ἀξιοποιεῖ τὸ παλαιὸν καὶ μεταμορφώνει τὴν στατικὴν παραδοσιακότητα εἰς δυναμικὴν παράδοσιν».

Τοῦ ἔργου προτάσσεται βασικὴ βιβλιογραφία, εἰς τὴν ὁποίαν σπουδαίαν μερίδα κατέχει ἡ σύγχρονος ὀρθόδοξος θεολογικὴ γραμματεία καὶ δὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ τοιαύτη, εἰς τοὺς κάτωθι τομεῖς: Γενικὰ ἔργα. Περὶ τοῦ Ἑσυχασμοῦ. Ἐπὶ τῆς ἀντιπαλαμικῆς πολεμικῆς. Ἐπὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ. Μετ' ἐμπεριστατωμένην εἰσαγωγὴν (σ. 21-34), ἐκτίθενται ἀκολουθῶς, ἐν τῷ α' κεφ. (σ. 35-52) τὰ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὁ βίος τοῦ Παλαμᾶ, ἡ πολεμικὴ του κατὰ τοῦ Βαρλαάμ καὶ κατὰ τῆς ομάδος τῶν ἀνθρωπιστῶν. Ἐν τῷ β' κεφ. (σ. 53-80), ἐξετάζεται τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν ἀντινομίαν, ὡς καὶ αὐτὴ συνέπειαι τοῦ παλαμικοῦ μυστικισμοῦ, ἤτοι ἡ προσευχή, ἡ θεωρία τοῦ φωτός, ἡ θέωσις. Ἐν τῷ γ' κεφ. (σ. 81-130) ἐκτίθενται τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ πατερικῇ παραδόσει ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς ἐκ μέρους τοῦ Παλαμᾶ ἐρμηνείας τοῦ ψευδο-Διονυσίου. Ἐν τῷ δ' κεφ. (σ. 131-140), ἐξετάζεται ὁ ἱ. πατὴρ ἐν σχέσει πρὸς ἐπὶ μέρος πηγὰς. Τέλος, ἐν τῷ ε' κεφ. (σ. 141-165), ὁ σ. ἐκθέτει τὰ τῆς σημασίας, ἣν, κατ' αὐτόν, ἐνέχει ἡ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ διὰ τὴν σήμερον, παρατηρῶν, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι: «ὁ Παλαμᾶς δύναται πράγματι νὰ καταστή μία ζῶσα φωνὴ εἰς τὸν σημερινὸν κόσμον, ἂν δὲν θεωρηθῇ καὶ μελετηθῇ μεμονωμένως, ἀλλ' ἐνταχθῇ εἰς τὰ γενικὰ πλαίσια τῆς παραδόσεως τῶν ἑλληνο-ἀνατολικῶν πατέρων, ἀπὸ τῶν ὁποίων εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἀναπόσπαστος».

Βασ. Μουστάκης